

IX. (XV) ASIRDA ARAP GRAMERİNE DAİR ESER YAZAN BAZI OSMANLI ÂLİMLERİ

Mehmet YAVUZ*

Özet

Tarafımızdan 1991 yılında hazırlanan ve İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri" adlı yüksek lisans tezinde kuruluşun IX. (XV) asrın sonlarına kadar Arap gramerine dair eser yazan Osmanlı-Türk âlimleri ve eserleri tanıtılmıştır. Ancak bütün gayretlere rağmen anılan devrede bu sahada eser veren bazı âlimler gözden kaçmıştır. Bu makalede gözden kaçmış olan bu âlimlerden IX. (XV) asırda yaşamış olanlar ve eserleri tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Arap Grameri, Sarf-Nahiv, Osmanlı Âlimleri

Abstract

In my postgraduate thesis which was prepared in 1991 and presented in İ.Ü. Institute of Social Sciences called "The Ottoman-Turkish Scholars who wrote about Arabic Grammar from the beginning till the time of Fatih" the Ottoman-Turkish scholars and their works in IX. (XV) century were analysed. Despite everything some scholars who wrote about in this field in IX. (XV) century were overlooked. In this article that scholars and their works were discussed

Key Words: Ottoman, Arabic Grammar, Grammar-Syntax, the Ottoman Scholars

Osmanlı-Türk âlimleri, medreselerde ilim dili olan Arap dilinde dini, edebi ve tabii ilimler sahasında değerli eserler kaleme aldıkları gibi lisanî ilimler sahasında da önemli eserler kaleme almışlardır. Aslında İslam ve Arap âleminde ilim dilinin Arapça olması sebebiyle bu faaliyet, Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde başlamış olan bir geleneğin devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı toplumunu meydana getiren hâkim unsurun dilinin Arapça olmaması, ayrıca başta Kuran ve hadis olmak üzere İslâm Dini'nin diğer kaynaklarını oluşturan eserlerin neredeyse tamamının Arapça olması sebebiyle, Osmanlı Türkleri bu dile büyük önem vermiş ve İslâm dünyasının diğer

nedenle Osmanlı âlimleri medreselerde ders kitabı olarak kendilerinden önce yazılan eserleri kullandıkları gibi kendileri de bu alanda telif, şerh ve haşiye türünden birçok eser yazmışlardır. Bu alanda eser veren âlimleri ve eserlerini tanıtmak hem ilim dünyası ve hem de bizim kültür tarihimiz açısından önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu nedenle tarafımızdan 1991 yılında, yüksek lisans tezi olarak sunulan bir çalışmada (*Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Arap Grameri'ne Dair (Sarf-Nahiv) Eser Yazan Osmanlı-Türk âlimleri*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü) Osmanlıların başlangıcından XVI. Asra kadar olan âlimler ve eserleri ele alınmıştır. Ancak daha sonra, bu devrede yaşamış ve Arap gramerine dair eser yazmış başka âlimler de tespit edilmiştir. Burada, sonradan tespit edilen bu âlimler ile eserleri kısaca tanıtılmıştır. Nüshaları tespit edilen eserlerin tavsifleri yapılmıştır. Şayet eserin nüshaları üçten fazlaysa, kronolojik sıra gözetilerek üç tanesinin tavsifi yapılmış geri kalanların sadece buldukları kütüphaneler ile numaraları verilmiştir.

KARAMANLI MUSLİHİDDİN MUSTAFA B. ZEKERİYYA B. AYDOĞMUŞ (809/1406)

Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Karamanlıdır. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Mısır'a gitmiş ve tahsilini orada tamamladıktan sonra memleketine dönmüş telif ve tedris faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Daha çok fıkıh sahasında öne çıkan müellif, dini ve edebi bazı risaleler kaleme almıştır. Bunlar arasında fıkıh ilmine dair *İrşâdü'd-dirâye* adlı *Hidaye* şerhi (*Keşf* II, 2037), Ebu'l-Leys Semerkandî'nin namaza dair kaleme aldığı *Mukaddime*'si üzerine *et-Tavzih* adıyla yazdığı şerhi (*Keşf* II, 1795) ile santranc

* Prof. Dr. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (e-mail: meh-yavuz@hotmail.com)

oyununa dair *Risâle fi'l-lu'bi bi'n-nerd ve's-santranç* adlı bir risalesi vardır¹. Konumuzla ilgili olarak ta aşağıdaki iki eseri kaleme almıştır.

HÂŞİYETÜ'Z-ZAV'

حاشية الضوء

Eser, el-Mutarrizî (ö. 610/1213)'nin nahve dair *el-Misbah* adlı eseri üzerine Tâcuddin el-İsferâyînî'nin *ez-Zav'* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir (*Şekâ'ik*, s. 212). Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

HÂŞİYE 'ALE'L-CÂMÎ

حاشية على الجامي

Eser, Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492), İbn Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine yazdığı ve daha çok Molla Câmî adıyla bilinen *el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye* adlı şerhin haşiyesidir. Bu haşiyenin tespit edilen bir nüshası aşağıdadır.

NÜSHANIN TAVSİFİ

İsmihan Sultan (Süleymaniye), nr. 378

Eser, 17X12 (11X55) cm. ebadında 136 varak olup her varakta 15 satır vardır. Serlevha tezhipli, üzeri ebru kâğıt kaplı, mıklepli, şirazeli, sırtı kahverengi bez kaplı tamir görmüş bir cilt içindedir. Yazısı talik olup kenarları

¹ Taşköprülüzâde, eş-*Şekâ'iku'n-nu'mâniye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1405/1985, s. 211; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Mısır, 1355, X, 160; Bursalı Mehmed Tahir, *OM: (Osmanlı Müellifleri)*, I-III, İstanbul 1333/1905, II, 18; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcîmü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, I-XV, Beyrut ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî), XII, 224; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcîm*, (nşr., Zübeyr Fethullah), I-VIII, Beyrut 1984, VII, s. 234; Brockelmann, Carl, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, I-II, Leiden 1943-49, II, 224;

yer yer haşiyelidir. Kenarları yıldız çerçevesindedir. قوله kelimeleri yıldız renklidir. Zahriye varağında müellif ve eser adı kayıtlıdır.

Baş 1b:

قوله: "أما بعد حمد الله" أما كلمة فيه معنى الشرط فلذلك كانت الفاء لازمة لها، قال سيويوه: أقوالهم: "أما زيد فمنطلق" معناه مهما يكن من شيء فزيد منطلق...

Son 136b:

... قوله والقياسية... ضربت غلامه لأن اهانة المولى من لوازم ضرب الغلام، وهذا باب الاطناب وفيه مجال لكنه يفضي إلى الملل فاقتصرت على هذا القدر فليس الرى عن التشاق.

TOKATLI SEYYİD ALİ (840/1436)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan müellif, aslen Tokat'ın Komenat köyünden olup hayatının büyük kısmını Sivas'ta geçirmiştir. Mu'tad tahsilini tamamladıktan sonra Sivas'ta uzun yıllar telif ve tedris faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Hayatının sonlarına doğru Amasya'ya yerleşmiş ve 840 (1436) yılında burada vefat etmiştir. Kaleme aldığı eserlerden, daha çok fıkıh, astronomi ve lisanî ilimlerle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Eserleri arasında fıkha dair *Şerhu'l-Vikâye* ile astronomiye dair *Şerhu Zîc-i Şâmil'* vardır².

Konumuzla ilgili olarak ta aşağıdaki eseri yazmıştır.

ŞERHU TASRİFİ'L-İZZİ

شرح تصريف العزّي

² Hk. Bk. *OM.*, I, 322; *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 170 (Burada vefat yılı 800 /1398 olarak verilmiştir); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1941-1943, II, 968.

Müelliften bahseden kaynaklarda adı geçmeyen bu eser, İzzeddîn ez-Zencânî'nin (655/1257) sarfa dair kendi adına nispetle *el-İzzî* adıyla anılan eserin şerhidir. Bu şerhin tespit edilen bir nüshası aşağıdadır:

NÜSHANIN TAVSİFİ³

07 EL.2753/2 (Elmalı İlçe Halk ktp.)

Eser, 20X14 (16X6.5) cm. ebadında 115 varaklık mecmuanın 65b-115b varakları arasındadır. Her varakta 19 satır vardır. Kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup konu başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. Sonu eksiktir.

Baş 65b:

بسم الله... فقال مخاطبا لخطاب العام اعلم أن التصريف وهو تفضيل من
الصرف للمبالغة...

Son 115b:

... أي ميت عليها هذا في الثلاثي المجرد الذي لا تاء فيه وأما غيره فالنوع...

HALEPLİ SİRÂCEDDÎN MEHMED B. ÖMER (850/1446)

Aslen Halepli olan müellif, Timur'un Anadolu'yu işgalinden sonra Maverâünnehr bölgesine gitmiş, buralarda tahsilini tamamladıktan sonra Sultan II. Murad devrinde (1421–1481) Edirne'ye gelmiştir. Burada kendisine büyük ikramlarda bulunan sultan, önce oğlu Mehmed (Fatih)'e muallim olarak tayin etmiş, daha sonra da kendi adını taşıyan medreseye (Muradiye Medresesi) müderris olarak atamıştır. Siraceddin Mehmed Efendi burada ömrünün sonuna kadar hocalık yapmış ve eser yazma faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Mantık, kelam ve dil sahasında eserler kaleme alan müellif, aynı zamanda da hızlı ve

³ Eserin tavsifi *TÜYATOK* (Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu, Ankara 1979-, 07, III, s. 108)'tan alınmıştır.

güzel yazı yazma özelliğiyle de tanınmıştır. 850 (1446) yılında bu medresede görevde iken vefat etmiştir⁴. Mantığa dair *Hâşiye 'alâ Metâli 'il-envâr'* ile kelama dair *Hâşiye 'alâ Şerhi 't-Tavâli'* ve *Menhecü 's-sedîd'* önemli eserleri arasındadır.

Konumuzla ilgili olarak kaleme aldığı iki eseri ise şunlardır:

KEŞFÜ'L-VÂFİYE FÎ ŞERHİ'L-KÂFİYE

كشف الوافية في شرح الكافية

Eser, İbn Hâcib'in (ö. 646/1248) nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine el-Esterâbâdî'nin (ö.717/1317) *el-Vâfiye* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Zirikli'nin verdiği bilgiye göre müellif eserini, 823 (1420) de tamamlamıştır. Eserin tespit edilen nüshaları şunlardır:

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Hacı Selim Ağa (Üsküdar), nr. 1099

Eser, 17X12 (12X7) cm. ebadında 102 varak olup her varakta 19 satır vardır. Sırtı vişneçürüğü rengi, şemseli, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Vikaye yaprağında eser adı vardır.

Eser, 950 (1543) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله... لك الحمد يا من صرف قلوبنا نحو المعارف والبيان وورصف في
نفوسنا بدائع العلوم والتبيان رفع أهل العلم ونصب رأيته... والصلاة على من بعث

⁴ Hk. Bk. *Şekâ'iku 'n-nu'mâniye*, s. 168; *Mu'cemü 'l-mü'ellifin*, XI, 81; *el- A' lâm*, VI, 315; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifin esmâu 'l-müellifin ve âsârü 'l-musannifin*, I-II, İstanbul 1951, II, 196; *Keşfü 'z-zünûn*, II, 1139, 1370, 1717; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu 'l-meknûn fi 'z-zeyli 'alâ Keşfü 'z-zunûn*, I-II, İstanbul 1945, II, 591.

للا سود والاحمر...محمد المقصود من خلق الموجودات...وبعد فيقول الحقير
الفقير الى رحمة ربه الغني محمد بن عمر الحلبي لما كان علم النحو يكشف القناع
...وكان كتاب الوافية في شرح الكافية...وسميتها بكشف الوافية في شرح الكافية...

Son 102b:

...قلت الاسم في الرتبة قبل الفعل فما يدخل عليه...فصل التنوين على
النون بأن حركة التنوين عند لقائه ساكنان وحذف النون عند ذلك فتقول رددن
العاقل ولا تقول اضرين العاقل فظهر شرف الاسم بتشريف ما يختص بالفعل الذي
هو دونه، وقري قل هو الله أحد الله الصمد.

Köprülü Ktp. (M. Asım Bey), nr. 488

Eser 18X13 (12x8) cm. ebadında 115 varaklık mecmuanın 46b-111b varakları arasındadır. Sırtı kahverengi meşin, miklepli, şirazesı dağınık, üzeri çiçek ebrulu kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup her varakta 23 satır vardır. Kenarlarında haşiyeler ve tashihler vardır. قوله kelimeleri ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. 1a vikaye yaprağında mecmuadaki eserlerin adı vardır. 46a varağında eserin adı ile müellifin yararlandığı eserlerin listesi vardır.

Baş 46b: Hacı Selim Ağa nüshası ile aynı

Son 111b: Hacı Selim Ağa nüshası ile aynı

Beyazıt Dev. Ktp. (Veliyyüddîn Efendi), nr. 2983

Eser, 16.5X11 (13X7) cm. ebadında 231 varaklık mecmuanın 1b-110a varakları arasındadır. Sırtı kahverengi meşin, miklepli, üzeri taraklı ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup her varakta 23 satır vardır. 1b-2a varakları yıldız çerçevesindedir. قوله kelimeleri yıldız mürekkeplidir. Vikaye

varağında eser adı vardır. Haşiyeye son dan eksiktir Mecmuanın 116b-231b varakları arasında *Kâfiye* şerhi *Vâfiye* vardır.

Baş 1b: Hacı Selim Ağa nüshası ile aynı.

Son 110a: Hacı Selim Ağa nüshası ile aynı.

Eserin diğer nüshaları

Beyazıt Dev. Ktp. (Veliyyüddîn Efendi), nr. 2913

Burdur İl Halk Ktp. nr. 1012, 100 vr.

ŞERH 'ALÂ TASRÎFİ'L-'İZZÎ

شرح على تصنيف العزّي

Eser, İzzeddin ez-Zencânî (ö. 655/1257)'nin sarfa dair meşhur *el-'İzzî* adlı kitabının şerhidir. Müelliften bahseden kaynaklarda adı geçen bu şerhin (msl. bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1139), herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

ABDÜLLATÎF B. CELÂLEDDÎN B. MEHMED (853/1449)

Sultan II Murad devri (1421–1451) âlimlerinden olup daha çok Kâdîy-i Belât (بلاط) ve Kadıcık diye meşhurdur. Hayatı ve tahsili hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ancak âlim ve zahit bir kişi olduğu belirtilmektedir⁵. Devrinin önemli âlimlerinden olan ve daha çok Hatîb-i Dimeşk lakabıyla tanınan Mevlana Celâlüddîn b. Muhammed b. Abdurrahmân Kazvîni (ö. 739/1338) bu şahsın dedesidir.

Konumuzla ilgili olarak aşağıdaki iki eseri kaleme almıştır.

⁵ Hk. Bk. *Şekâ'ik*, s. 106; *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 14; *Hedîyyetü'l-'ârifin*, I, 616; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1709; *GAL.*, I, 293; *GAL Suppl. (Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband)*, I-III, Leiden 1937-42, I, 514.

EBKÂRU'L-EFKÂR/HÂŞİYE 'ALÂ'Z-ZAV'

أبكار الأفكار | حاشية على الضوء

Eser, Nâsır el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) nahve dair *el-Misbâh* adlı eserine Tâcüddîn el-İsferâyînî'nin (ö. 684/1285) el *ez-Zav'* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. *Şekâ'ik* müellifi bu Haşiyenin, konunun ilgilileri arasında oldukça muteber olduğunu ve müellifinin de ilmi kudretini bu eserinde ortaya koyduğunu belirtmiştir. Nitekim eserin kütüphanelerdeki nüshalarının çokluğu da bunu teyit etmektedir. Eserin tespit edebildiğimiz nüshalarından dokuz tanesi tarihli diğerleri tarihsizdir. Burada, istinsah tarihi en eski olanlardan üç tanesinin tavsifi yapılmış, diğerlerinin ise sadece kütüphane adları ile yerleri verilmiştir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Bağdatlı Vehbi Ef. (Süleymaniye), nr. 1907

Eser, 18x13 (14x9) cm. ebadında 130 varak olup her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı meşin kaplı karton bir cilt içindedir. Yazısı talik olup şerhin metninin çizgileri ile *قوله* kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Kenarlarında haşiyeler ve tashihler vardır. Unvan sayfasında eserin adı ve bazı fevâid kayıtlıdır.

915 (1509) yılında Kars'ta istinsah edilmiştir.

Baş 1 b:

بسم... وبه نستعين. إنَّ : من الحروف المشبهة بالفعل الناصبة للاسم
والرافعة للخبر فاسمه أحق: تفضيل للحق من حق الامر إذا ثبت أو من حقيقته إذا
أثبتته أو من تحقق الفعل إذا وجب ما: موصولة بمعنى الذي أو موصوفة بمعنى شيء
وصلته أو صفته يتحوش...

Son 130 a:

... والمميز للثاني أعلى ما يكون في أحد طرفي الاسناد وذلك يسمى تمييزاً
عن المفرد ويقع بعد تمام الاسم باحد اربعة اشياء مذكورة نحو عندي راقود خلاً،
فالابهام هنا في الراقود لا غير فارتفع بقولك خلاً ما يرفع الابهام عن احد طرفي
النسبة، تمت الاوراق بعون الله الوهاب.

Yazma bağışlar (Süleymaniye), nr. 2672

Eser, 18x13 (13x8.5) cm. ebadında 166 varak olup her varakta 19 satır vardır. Miklepsiz, şirazesi dağınık, sırtı tamir görmüş meşin bir cilt içindedir. Nohudî renkli aharlı kâğıda nesih hatla yazılmış olup metin üzeri keşideleri ile *قوله* kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Kenarlarında haşiyeler ve tashihler vardır. Unvan sayfasında fevâid ve eser adı kayıtlıdır.

Eser, 938 (1531) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1 b: Bağdatlı Vehbi Ef. Nüshası ile aynı.

Son 166 b: Bağdatlı Vehbi Ef. Nüshası ile aynı.

Laleli (Süleymaniye), nr. 3341

Eser, 20X15 (17X10) cm. ebadında 133 varak olup, sırtı ve sertabı açık kahverengi meşin, miklepli, şirazesı dağınık, üzeri çiçek motifli ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup her varakta 23 satır vardır. Şerhin üzeri kırmızı çizgilidir. Kenarlarında tashih ve haşiyeler vardır. 1a varagında eser ve müellif adı kayıtlıdır.

Eser 1003 (1594) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1b: Bağdatlı Vehbi Efendi Nüshası ile aynı.

Son 133b:

... والمميز للثاني أعلى ما يكون في أحد طرفي الاسناد وذلك يسمى تمييزاً عن المفرد ويقع بعد تمام الاسم باحد اربعة اشياء مذكورة نحو عندي راقود خلاً، فالابهام هنا في الراقود لا غير فارتفع بقولك خلاً ما يرفع الابهام عن احد طرفي النسبة، ثمث بعون الله الملك الوهاب وحسن التوفيق واليه المرجع والمآب غفر الله كاتبه.

Eserin diğer nüshaları:

Çelebi Abdullah Ef. 351, 172 vr., 21 st., talik, Ramazan b. İbrahim, 1053 (1643).

Laleli 3339, 165 vr., 23 st., nesih, 1064 (1654).

Köprülü ktp. nr. 592, 161 var., talik, 19 st. Molla Mustafa, 1088 h.

Köprülü Ktp. nr. 1467, 150 var., 21 st. nesih, 1001 h. (I. Cilt).

Köprülü Ktp. nr. 1468, 240 var., 19 st. nesih, 1001 h. (II. Cilt).

Kadıızâde Mehmed Ef. 471, 189 vr., 19 st., nesih.

H. Hüsnü Paşa 1471, 321 vr., 16 st., talik, Yahşi b. Ali.

Halet Efendi İlavesi, 225, 196 vr. 19 st. Talik.

Laleli 3340, 169 vr., 17 st., talik.

Serez 3328, 187 vr., 19 st., talik.

Tüyatok, 18 Hk. 91

ŞERHU'Z-ZAV'

شرح الضوء

Bu eser, yukarıda adı geçen *el-Misbâh* adlı eserin şerhi olan *ez-Zav'* üzerine Abdüllatif b. Mehmed'in yazdığı bir haşiyedir. Kâtip Çelebi bu haşiyenin, eserin ikinci babının sonuna kadar olduğunu, daha sonra Gelincik adlı bir müellifin şerhi tamamladığını söylemiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1709). Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

HIZIR B. İLYAS (868/1464' de sağ)

Hayatı ve tahsili hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmayan Hızır b. İlyas, Fatih devri (1451–1481) âlimlerindedir. Aşağıdaki Nahiv risalesinin sonunda yer alan Fatih'i övdüğü Farsça beş beyitlik şiirinden, onun aynı zamanda şair ve Farsçaya da hâkim biri olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda adı geçen ve günümüze kadar gelen üç eseri vardır. Bunlardan biri konumuzla ilgili olan nahiv risalesi, diğer ikisi ise *Bânet Su'âd* (Süleymaniye ktp., Esad Efendi nr. 3408/3; Laleli, nr. 1798/1) şerhi ile astronomiye dair *Risâle fi'l-meyli*'dir (Süleymaniye ktp. nr. Ayasofya, nr. 4468/2, vr. 23–26).

RISÂLE Fİ'N-NAHVİ

رسالة في النحو

Eser, adından da anlaşılacağı üzere nahve dair muhtasar bir eserdir. Müellif eserini Fatih'in isteği üzerine kaleme almış ve ona takdim etmiştir. Bu sebeple müellif, eserinde temel nahiv konularını veciz bir şekilde ele almıştır. Sultan Fatih'in beğenisine sunulan bu eser, Süleymaniye kütüphanesinde (Laleli nr.1798) bulunan müellif nüshası esas alınarak Abdullah KIZILCIK tarafından neşredilmiştir⁶. Eserin günümüze ulaşan diğer nüshasının tavsifi aşağıdadır.

NÜSHANIN TAVSİFİ

Ayasofya (Süleymaniye), nr. 4468/1

Eser, 18x13 (14x7.5) cm. ebadında 21 varak olup 4468 numaralı mecmuanın 1b-21a varakları arasındadır. Eserin varakları muhtelif satırlıdır. Sırtı kahverengi meşin, kapakları karton bir cilt içindedir. Yazısı talik olup konu ve bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kâğıt aharlı ve dip

⁶ Hk. Bk. Dr. Abdullah KIZILCIK, *Hızır b. İlyas'ın Nahiv Risalesi*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2003.

kısımlarında kurt yenikleri vardır. 1a da Fatih Sultan Mehmet'in vakıf kaydı vardır.

Eser 863 (1459) yılında müellif hattıyla yazılmıştır.

Baş 1b:

الحمد لله الذي أظهر كنوز المعاني العقلية ببدايع البيان وأبان دفائن الخفايا
القلبيّة بحركة اللسان والصلاة على أفصح نوع الانسان... وبعد فلما كان علم
النحو وسيلة إلي معرفة إعجاز نظم القران... وإنعاماته علي وعلى الكافة جمّ
السلطان ابن السلطان محمد فتح الأمصار سطوته... أن أورد قواعده بأغرب ترتيب
وأحسن بيان... شرعت على وفق ما أمره...

Son 21a:

...وقالوا إن إذ في القرآن في أوائل القصص منصوب المحل على أنه مفعول
لأجله لأذكر ظاهرا أو مضمرا نحو: إذ قال ربك للملائكة، إذ قال الله... قد وقع
الفراغ عن تنميته... علي يد مؤلفه أضعف العباد والناس خضر بن الياس عفي عنهما
والحمد لله وحده والصلاة على محمد وآله وصحبه.

ERZİNCANLI VECİHÜDDİN ÖMER B. ABDÜLMUHSİN (871–1467)

Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bir malumat bulunmayan müellif, Kars'ta doğdu ve tahsilini Maveraünnehirde tamamladı. Burada Sadruşşeria Übeydullah b. Mesud'dan fıkıh okudu. Eserlerine bakıldığında, daha çok fıkıh ve nahiv ilmiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Vefat tarihi hakkında farklı rivayetler varsa da, *Meşâriku'l-envâr* adlı eserini 871/1467 de tamamladığına göre vefatı bu tarihten sonra olmalıdır. Şerâfeddîn Mehmed adlı oğlu da âlim bir zat olup Amasya'da vefat etmiştir⁷.

⁷ Hk. bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 113; II, 1372; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 794; OM, I, 351; Zirikli, *A'lâm*, VI, 53; *Kehhale, Mu'cemü'l-me'ellifîn*, VII, 295.

Müellifin konumuzla ilgili eseri ise şudur:

HÂŞİYE 'ALÂ FEVÂ'İDİ'Z-ZİYÂ'YE

حاشية على فوائد الضيائية

Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 897/1492) nahve dair İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla yazmış olduğu şerhin haşiyesi olup bize kadar gelmiştir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Bevazıt Dev. Ktp. Ali Emiri (Arabî), nr. 4385/1

Eser, 20x14 (15x9) cm. ebadındaki mecmuanın 3–101 varakları arasındadır. Her varakta 21 satır vardır. Sırtı, yıpranmış, şirazesı dağınık koyu kahverengi meşin; üzeri, ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup kenarları hâşiyelidir. قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Zahriyye varaklarında fevaid vardır. Bu nüshanın sonunda eserin Vecîhüddîn Ömer b. Abdülmühsin Erzincânî'ye ait olduğu kayıtlıdır.

Hüseyin b. Abdülaziz tarafından 1062 (1652) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 3 b:

الحمد لله رب العالمين وصلاة علي خير خلقه محمد وآله وصحبه أجمعين.
قوله: الحمد لوليه والصلاة علي نبيه اختلف عباراتهم في تعريف الحمد...

Son 101 b:

...بحذف التنوين فإنها لازمة إذا لم يكن مانع، وكأنها ثابتة مع عوض الحذف.

Bağdath Vehbi Efendi (Süleymaniye), nr. 1872

Eser, 20X13 (15X7) cm. ebadında 125 varak olup her sayfada 20 satır vardır. Mıklepli, şemseli, zencirekli ve koyu kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Kenarları sona kadar yıldız çerçevesindedir. 1a varağında eser adı, 1b varağında müzehhep başlık vardır. 1a vikâye varağında Muhammed Refî b. Seyyid'in, 2a vikâye varağında da Mustafa b. Şerif'in temellük kayıtları vardır. 125b varağında Muhammed b. Refî Begzâde'nin 1181 (1767) tarihli temellük kaydı vardır.

Eser 1080 (1669) yılında Abdurrahman b. Şaban Kırımî tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد وآله وصحبه

أجمعين. قوله: الحمد لوليه الخ اختلفت عباراتهم في تعريف الحمد...

Son 125a: Ali Emiri nüshası ile aynı.

Şehid Ali Paşa (Süleymanive), nr. 2369

Eser, 23X15 (16.5X6.8) cm. ebadında 133 varak olup, her sayfada 23 satır vardır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri ebru kâğıt kaplı bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, keşideleri ve قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Kenarında tashihler ve haşiyeler vardır. Zahriyye varaklarında fevâid, 1a da Şehid Ali Paşa'nın vakıf mührü ve eser adı vardır. Varak 133a" da Rodosî-zâde'nin mütâlea ve tashih kaydı vardır.

Ali b. İbrahim tarafından 1105 (1693) yılında Kütahya'da istinsah edilmiştir.

Baş 1b: Ali Emiri nüshası ile aynı.

Son 133a: Ali Emiri nüshası ile aynı.

Eserin diğer nüshası:

İ.Ü. Ktp. (Arapça Yazmalar). nr. 164/1

AHMED B. ABDULLAH EL-KIRIMÎ (879/1474)

Aslen Kırımlı olan müellif, tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra II. Murad devrinde (1421–1451) Anadolu'ya gelmiş ve Sultan Murad kendisini Merzifon'da bir medreseye müderris olarak atamıştır. Daha sonraları İstanbul'a gelen Ahmed el-Kırımî, Fatih'in iltifatlarına mazhar olmuştur. Önce Edirne, sonra da 879/1474 yılında vefatına kadar İstanbul medreselerinde hocalık yapmıştır. Eserleri arasında Abdullah b. Ömer el- Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin tefsirine *Misbâhu't-ta'dîl fî keşfi envâri't-tenzîl* adıyla yazdığı haşiye, ile yine '*Akâ'idi Nesefiyye* ve et-Taftazânî'nin *Mutavvel*'i üzerine haşiyeleri vardır⁸.

Konumuzla ilgili eseri ise şudur:

HÂŞİYE 'ALÂ ŞERH-İ NUKRAKÂR

حاشية على شرح نقره كار

Eser, Muhammed b. Ahmed Tâcuddîn el-İsferâyînî (ö. 684/1305)'nin nahve dair meşhur *Lubbu'l-elbâb (el-Lübâb)* adlı eseri üzerine Seyyid 'Abdullah b. Muhammed Nukrakâr'ın (ö.776/1374) yazdığı şerh üzerine, Ahmed el-Kırımî'nin yazdığı haşiyedir. Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

YAKUP PAŞA B. HIZIR BEY (891/1486)

Tam adı Yakup Paşa b. Hızır Bey b. Celaleddin el-Kâdî b. İbrahim olan müellif, Bursa'da doğmuştur. Tahsilini memleketi hocalarından tamamladıktan sonra ilk önce Bursa Sultanisi, sonra da Sahn-ı Semân medreselerinden birine müderris olarak atanmıştır. Burada uzun süre hocalık yaptıktan sonra Bursa

⁸ Hk. Bk., *eş-Şekâ'ik*, s. 82-83; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1545, 1546; *OM.*, I, 397-98; *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 297; Meedî, *Hadâiku's-Şekâ'ik* (nşr. Abdülkadir Özcan), I, İstanbul 1989, s. 101; M. Sami Benli, "Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı-Türk Âlimleri", *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1991, s. 158-160; Ömer İshakoğlu, "Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları", *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İst 2004, s. 22.

kadısı olmuş ve bu görevde iken vefat etmiştir⁹. Eserleri arasında *Hâşiye 'alâ şerhi 'l-Vikâye* ile *Hâşiye 'alâ şerhi 'l-Mevâkıf* 1 vardır.

Konumuzla ilgili eseri ise şudur:

ŞERHU'L-MAKSÛD

شرح المقصود

Müelliften bahseden kaynaklarda adı geçmeyen bu eser, sarfa dair meşhur *el-Maksûd* adlı eserin şerhidir. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edebildiğimiz tek nüshası şudur:

Pertev Paşa (Süleymaniye) 572/2

Eser, 20.4X15 (17.5X11) cm. ebadındaki nüshanın 46 b–56 a varakları arasındadır. Her varakta 21 satır vardır. Sırtı vişneçürüğü meşin; üzeri, ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih hatla olup metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan bu nüsha mastar bahsine kadar gelmiştir. Sondan epeyce eksiktir.

Baş 46 b:

بسم...الحمد لله المبدوع أرواح الحيوانات...وبعد فيقول العبد المقر
بذنوبه...لما كان الكتاب المسمي المقصود أن أشرحه ينشر مطوياته...

Son 56 a:

...وقوله: تركيباً أي التوافق في الحروف الأصلية احتراز عما يري...

MOLLA GÜRÂNÎ (893/1488)

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. İsmail b. Osman olan müellif, Irak'ta Şehrezûr'a bağlı Kuran köyünde doğdu. İlk bilgilerini doğduğu yerde tamamladıktan sonra, ilim tahsili için Bağdat, Hasankeyf, Şam ve Kahire gibi şehirlere seyahatlerde bulundu. Buralarda Celâlüddîn b. Muhammed el-Kazvînî, Celâleddîn el-Hulvânî, İbn Hacer el-Askalânî, Zeynüddîn ez-Zerkeşî, Makrizî ve Kalkaşendî gibi devrinin ünlü âlimlerinden okuyarak tahsilini tamamladıktan sonra Kahire'de Melik Zâhir Çakmak tarafından Berkûkıyye Medresesi müderrisliğine getirildi. Bir hac mevsiminde Osmanlı âlimlerinden Molla Yegân ile tanışan Molla Gürânî, onunla bereber II. Murad devrinde (1421–1451) Edirne'ye gelmiş ve sultanın takdirini kazanmıştır. Sultan kendisini önce Bursa'ya müderris olarak atamış ancak bir müddet sonra da 847 (1443) yılında Manisa'da Şehzade Mehmed'in hocalığına getirmiştir. Fatih Sultan Mehmed tahta geçince (1451–1481) hocası Molla Gürânî'ye vezirlik teklif etti ancak o bunu kabul etmedi. Bunun üzerine teklif edilen kazaskerliği kabul ederek kazasker oldu. İstanbul'un fethi sırasında Fatih'e danışmanlık yaptı ve savaş sırasında gerek padişaha ve gerekse orduya verdiği manevi destekle büyük faydalar sağladı. Fetih'ten sonra 859 (1455) yılında padişaha yapılan bir şikâyet üzerine kadılık görevinden alınan müellif, hac için Mekke'ye gitti. Kahire ve Kudüs gibi şehirleri dolaştıktan sonra 862 (1458) yılında İstanbul'a geldi. Aynı yıl Bursa kadılığına getirilen müellif uzun yıllar bu görevini sürdürdü ve nihayet 885 (1480) senesinde daha sonra -şeyhülislamlık makamına dönüşecek olan- İstanbul müftülüğüne atandı. Aralıksız sekiz yıl bu görevde kalan müellif 893 (1488) yılında vefat etti ve Aksaray'da kendi yaptırdığı mescidin hazinesine defnedildi¹⁰.

Başta tefsir, fıkıh, hadis ve kıraat gibi dini ilimler olmak üzere edebi ilimler ile Arap dili ve edebiyatı sahasında derin bilgi sahibi olan Molla Gürânî, bu sahalarda önemli eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında tefsire dair *Ğâyetü'l-emânî*, fıkha dair *ed-Dürerü'l-levâmî' fî şerh Cem'i'l-cevâmi' li's-Sübkî*, kıraate dair *Keşfü'l-esrâr 'an kırâ'âtî'l-eimmeti'l-ahyâr*, hadise dair *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'si sayılabilir.

¹⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. *eş-Şekâ'ik*, s. 83–90; *Keşfü'z-zunûn*, I, 595, 646–647, 899; II, 1023, 1190, 1371, 1486; Şevkânî, *el-Bedrü 't-tâli' bi mehâsini min ba'di kamî's-sâbi'*, (thk. Hüseyin b. Abdullah el-Umerî), Dimaşk 1998, s. 58–61; Mehmed Süreyya, *SO: (Sicill-i Osmânî)*, I-IV, İstanbul 1308/1916, III, 161; Mehmed Tahir, *OM*, II, 3; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-me'ellifîn*, I, 166; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 97–98; Ahmed Ateş, "Molla Gürânî", *İA*, VIII, 406–408; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mollai Gürânî", *DİA*, XXX, 248–250.

⁹ Hk. Bk., *eş-Şekâ'ik*, s. 177; 'Abdülhay b. el-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-XI, Beyrut 1986, IX, 527; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1857, 2022; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 546; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 248.

Konumuzla ilgili kaleme aldığı eseri ise şudur:

EL-MÜRÂŞŞAH 'ALE'L-MÜVAŞŞAH

المرشح على الموشح

Eser, İbn Hâcib'in nahve dair *el-Kafiye*'si üzerine Muhammed Ebu Bekir el-Habîsî'nin (731/1331) *el-Müvaşşah* adıyla kaleme aldığı şerhinin haşiyesidir. Molla Gürânî eserini 889 (1484) yılında tamamlamıştır. Bu haşiyenin bir nüshası Tunus'ta Dâru'l-kütübi'l-âimme'de (nr. 1006) bulunmaktadır.

ABDURRAHMÂN AYNÎ (893/1488)

Tam adı Zeyneddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Mehmed olup İbnü'l-'aynî diye bilinir. Aslen Antepli olup medrese tahsilini tamamladıktan sonra değişik yerlerde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Şam kadısı olmuştur. Bu görevde iken istifa etmiş, bir müddet sonra da vefat etmiştir¹¹. Türkçe ve Arapça eserler yazmıştır. Bunlar arasında fıkha dair *Şerhu'd-Dürer*, *Şerhu'l-Menâr*, mantık ilmine dair *Şerhu's-Şemsiyye*, Türkçe *Manzûmu'd-dürretü'l-mudîe fi'l-lugati't-Türkiyye*'si vardır.

Konumuzla ilgili olarak iki eseri vardır.

ŞERHU'L-MAKSÛD

شرح المقصود

Sarfa dair *el-Maksûd* adlı eserin şerhidir (Keşf. II, 1807). Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

ŞERHU'L-ELFİYYE

شرح الألفية

Eser, İbn Mâlik'in (672/1274) nahve dair manzum *el-Elfiyye* adlı eserinin şerhidir (Keşf. I, 103). Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

¹¹ Hk. bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1807; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 215; *OM*, I, 353; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 300; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, V, 131; X, 137; *GAL*, II, 250.